

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Ḥamishah ḥumshe Torah

‘im 3 targumim ... pe. Rashi, u-ferush Rashbam u-ferush Mikhlal yofi min
R. Shelomoh ben Melekh u-ferush Be’er reḥovot ‘al diḳduḳe Rashi ...
ve-Sefer ha-Ḥinukh me-Rabenu Aharon ha-Levi be-sof kol ḥeleḳ

Sefer Be-reshit

Shelomoh ben Yitṣḥaq

Frankfurt de-Oder, 544 [1783 oder 1784]

1

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-10050

יונתן בן עוזיאל

ושימיו ותקשיא גידיו וקרבם עליו מושבא וקלי יהיה
בסרא ונאדמא דבר ונרקבא בגוהון נקרא יהוון ;
כה וברוך יהוון ; ואמר להון ; פושר וקנו וקלא
יה ארעא גנו וקנו ותקופו עליה בגנסי ושרומו

ירושלמי

ירושלמי

וכרא מיקרא בן ית אדם בקמוריה בקמורת מן קדם ;
קרא יהיה דבר ונוגיה קרא יהוון ;

(ג'ל ושלטי) בגוהוי ימא ובעופא דשמיא וקבל רחמיא חיימא דרחשא עליו ארעא ; כט ואמר ; הא אגא יהבית
לכו ית כל עיסקה דבין ריה מנדבע דעלוי אנפי כל ארעא ונת כל אילגי סרקא לצרוך בגימא ולאסקותא ודביה פירי
אלגא דבניה מנדבע לכו יהי למיבל ; ל ולכל חיימא ארעא ולכל עופא דשמיא ולכל רחמיא על ארעא דביה
נפשא חיימא ית כל יוקי עסבין ונהו כן ; לא וחווא ; ית כל דעבד ונהו טב לתדא ונהו רמיש ונהו צפריים
שמתאי ; א ושלמימו בקימתי שמיא וארעא וכל חילונותיהו ; ב ושלמי ; ביימא שביעאה עבדמיה דעבד
ועישתמי עימון דקרא בגי שמישטא ונת ביימא שביעאה מכל עבדמיה דעבד ; ג וברוך ; ית יוקא שביעאה מן
כרלהון יומי שביעאה ומדיש ימיה ארום ביה נת מכל עבדמיה דקרא ; ד ונתיד למעבד ; ד אלון חולברת שמיא
וארעא פד איתקראו ביימא דעבד ; אלהים ארעא ושמיא ; ה וכל אילגי חקלא עד גדו לא הו בארעא וכל

עיסבי

רש"י

וקדשו כמון שלא ירד כלל כסכת וכמקרא כתוב על העתיד ; אשר ברא אלהים לעשות . שאלהם שהיה ראוי לעשות כסכת
כגלועשה כשני כמו שמורה ככ"ר : (ד) אלה . האמורים למעלה ; תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשותה .
למוך סכלס ככראו כראזון . דבר אחר ככראס ככ"א כראס שנאמר (ישעיה כ"ו) ביה' צור עולמים ככ' אומות הללו של השם ית
שני עולמים ולמדך כאן שהעולם הזה ככראס ככ"א (ס"א רמז כמו ס"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשכי' ככראס ועולם הכא ככרא
כיו"ד לומר שדקיקס ככראו וזמן מועטים כמו י"ד שיה קטנה ככראו) רמז שירדו למטה לראות שכת ככ"א זאת שסתומה וכל
כדדי' ופתוחה למטה לרדת דרך שם : (ה) (יד) טרם יהיה בארץ . כל ערס שכמקרא לשון עד לא הוא ולינו לשון קודם ולינו ככראס
לומר

באר רחובות דקדוקי רש"י

ונושכת ו"ד שרשית ושרשו ירד לשון ירדה (כידרן) דהיינו לא וכה נעשה ירוד לפניהם והחיות נושלת בו לפי זה הוצרכו לומר דרש"י סוכר
כרכי סועגן פ"ק דקידושין דרביה מקרא ונושכת : (י"ג) גם כאן נודיעך רש"י לפי מה דקרינן וקב"ש' נוי לרבי' היא על נקיק' יחידה (אדם
אוב' חיה ואלין כנוינגן דיה וועלט) חבל לפי המסורה שנוסר חסרו' ומלחמס חסרה למיקר
יחידה (ער ווערט כנוינגן חיה) דהיינו שלא תהא יולאנית כי כל ככודס וכו' ; ומה שכתב ועוד למדך וכו' הוא כמו דבר אחר או כמו
חי כמי ולמה לומר כוכל גם כן לומר דהמסורה כאלהריות הלימוד דרכו לככופ (ער ואל כנוינגן חיה) לתשמיש כי הוא לכדו מנוה על
פריה ורביה : (יד) רנה לומר ככרא דמזינו ממלת קודם נגזר פעולת וזן עבר הקדים (ערהחט וזן גיפיעדירט) חכל ממלת טרם לא
מנינו פעולת וזן עבר דלא מנינו ככל המקרא מלת הער' (ונוס התרעס האכן עזרת כקבלת על הפייטן ככראימת ער"ה כמלת

קארימון

מכלל יופי

מלא ושלם עם כל בריותו ;
ב (א) ויכלו . וכן ויכל שניהם ענין השלמה ופירוש ביום
השביעי רוצה לומר שהיה כרד' ביום
השביעי : (ב) (מלאכתו) . הנפרד (מלאכת) כפלס
(משמרת) לא מלאכה והראיה הדגש אלא שנחה כו הארץ
כמשפט . (ג) (לעשות) . פירוש לעשות מהיום ההוא
ואילך כלומר כהוא ברא כל מין ומין מהנבראים בששה ימי
בראשית להיותם עושים הם ומחדשים כל אחד כמינו עוד כל
ימי עולם (ד) (ארץ) . הוא יותר כולל ממלת תכלי
תכל כולל ארצות הישוב וארץ כולל המדבר והישוב . ויש
אומרים כי שרשרין והאלף נוספר' ולפי שהגולגל רין עליה
וכוכב אותה תמיד נקרא כן (ה) (שית) . ענינו אילן ;
טרם

והיא החיה שאינה ביישוב כמו שקראה חיה הארץ ובהמה
שוכר עומד במקום שנים כי החיה בכלל בהמה ובהמה בכלל
חיה (כו) (ויברא אלהים את האדם בצלמו) . בריאה
זו על הנפש נאמרה כמו שאמר כצלמו לפיכך אמר ויברא
להבדיל בין הגוף והנפש כי בספור יצירה הגוף אמר ויצר מי
אין לשון יצירה נופל על הנפש כי אינה גוף אבל לשון
בריאה וכן לשון מעשה נופל בין על מה שאיננו גוף בין על
מה שהוא גוף (כט) (זורע זרע) . פירוש שהוא עושה
זרע : (ל) (ירק עשב) . סמך ירקאל עשב לפי שהעשב
לא יאכל ברוב אלא כעודו ירוק שהוא בלחותו : (לא) (יום
הששי) . לפי שבו נמרה מלאכת בראשית וכו נכרא האדם
אמר הששי בהא היריעה כלומר היום הירוע שהיה בו העולם

שֵׁם הַשָּׁדָה טָרַם יְהוָה בְּאָרֶץ וּבְלִעְשָׁב
הַשָּׁדָה טָרַם יִצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה
אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ וְאָדָם אִין לַעֲבֹד אֶת-
הָאֲדָמָה : ו וְאָדָם יַעֲלֶה מִן-הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה
אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאֲדָמָה : ז וַיִּצְרֹ יְהוָה
אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֵפֶר מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ
בְּאָפִיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה :
ח וַיִּטֵּעַ יְהוָה אֱלֹהִים בְּגֶדֶן מִקְדָּם
וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יִצָּר : ט וַיִּצְמַח
יְהוָה אֱלֹהִים מִן-הָאֲדָמָה קֶלֶעַץ נַחֲמֹד
לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֲכָל וַעֲץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ
הַגֶּן וַעֲץ הַדַּעַת טוֹב וְרַע : י וַנְּהַר יִצְרָא
מִיַּעַן לְהִשְׁקוֹת אֶת-הַגֶּן וּמִשָּׁם יִפְרֹד וְהָיָה
לְאַרְבַּעַה

חַקְלָא עַד-לֹא הָיוּ בְּאֶרֶץ וְכָל-עֵיטָבָא
דְּחַקְלָא עַד-לֹא-צִמַח אַרְי לֹא אָחִית וַיִּאֱלֹהִים
מִטְרָא עַל-אֶרֶץ וְאִישׁ לֵית לְמַפְלַח יַת-
אֲדָמָתָא : ו וַעֲנָא הָיָה-סְלִיק מִן-אֶרֶץ
וּמִשְׁקֵי יַת-כָּל-אֶפִי אֲדָמָתָא : ז וּבְרָא וַיִּ
אֱלֹהִים יַת אָדָם עֵפֶר מִן אֶרֶץ וַנִּפְחַ בְּאִפּוּהִי
נִשְׁמַתָּא דְחַיִּי וְהָיָה בְּאָדָם לְרִנַּח מִמְלָלָא : ח
וַנִּטְעַ וַיִּאֱלֹהִים נִתְמָא בְּעַדֵּן מִלְקַדְמִין וְאִשְׁרֵי
תִמְן יַת-אָדָם דְּבָרָא : ט וַיִּצְמַח וַיִּאֱלֹהִים
מִן-אֶרֶץ קֶלֶעַץ אֵילָן דְּמִרְנָה לְמֵאֲכָל וְטוֹב לְמִיכָל
וְאֵילָן דְּחַיִּי בְּמִצִּיעוֹת נִתְמָא וְאֵילָן דְּאֲכָלִי-
פִירוּהִי תִמְמִין בִּין-טוֹב לְבִישׁ : י וַנְּהַר יִצְרָא
נָפַק מִיַּעַן לְאַשְׁקָאָה יַת-יַעֲנָתָא וּמִתִּמְן
מִיתְפְּרֵשׁ

רש"י

לומר הטרים כאשר יאמר הקדים זה מוכיח ועוד אחר (שמות ט) כי טרם תיראהו עדיין לא תיראהו ואחרי כן טרם עדיין לא היה
בארץ כשנגמרה כרית עולם כשעי קודם שכרא אדם וכלי עשכ הסדה עדיין לא נוצח וכנ' שכתוב תוצא הדין לא ינאלו על פתח קרקע
עמדו עד יום ד' ולמה כי לא המטיר לפי שמים חין לעבוד את האדמה ואין מוכר בטובתם של נשמיס וכנסא אדם ודע שזה
טורק לעולם התפלל עליהן וירדו ונמתו האילנות והדשאים : ה' אלהים - ה' הוא שמו אלהים שהוא שליט וזופט על כל זמן פירוש
ככל מקום לפי פשוטו' הוא אלהים : (ו) ואר יעלה - לענין כרייתו של אדם העלה זהו וספק ענינים לפרות היגמר וכרא
אדם כעל זה שנותן חיים ואח' כלש' את העיפה אף כהן הסקה זה כ' ויירצ' (ח) וייער שתי יצירות צרה לעולם זה ויצירה לתחיית המתים
אכל ככהוה שאיכה צומדת לדון לא נכתב ביצירתה שני ודין : עפר מן האדמה - כבר פירו' שכל האדמה מארבע רוחות שכל מקום
שימות סם תהא קולטתו לקבורה ד"א נטל עפרו ממקום שאחר בו (שמות כ) יוצא אדמה תעשה לי הלואי תהיה לו כפרה ויוכל לעמוד :
ויסח באפי' - עשאו מן התחיתוים ונון העליונים נוף מן התחיתוים וכמה מן העליונים לפי שניוס ראשון ככרוו שניוס וארץ - כשני
כרא קיע לעליונים - כשלישי תראה כיכסה לתחיתוים - כרביעי כרתחאורות לעליונים - כחמישי ישרו הסיס לתחיתוים -
החוקקשני לכראות בו בעליונים וכתחיתוים ואם לאו יסקנה כמעשה באשית שיצו חלו רבים על חלו ככרייתוים אחד : לנפש
חיה - אף כהיה ומיה נקראו כפש מיה אף זו של אדם חיה שכנולן כענוסף כדעה ודבור : (ט) מקדם - כמוראו של עין נטע את
גן - ואם תאמר הרי כבר כתב ויברא את האדמה וגומר - ראיתי ככרייתו של ד' חלוצו כנו של ר' וסי הגלילי מל"ב מודת שהתורה
כדרשת חו חמת מהן כלל שלאחרת מעשה הוא פרשו של ראשון ויברא את האדמה כלל שנים כרייתו חתיקן ופתס מענישו חור ופירש
ויירצ' ה' אלהים וגומר וינחלו גן עדן ויביאהו גן עדן ויפל עליו תרמיה השומע סכור שהוא מעשה אחד וזאתו אלא פרשו של ראשון וכן
אלל ככהוה חור וכתב ויירצ' ה' אלהים מן האדמה כל קית הסדה כדו לפרש ויכת אל הסדה לקרות סם וללמוד על העופות שכראו מן הרקק :
(י) ויצמח - לענין הגן הכתוב עודכר - כענין הגן כחלנע :

פישן

באר רחובות דקדוקי רש"י

השניסוך) על כרחיק מלת טרם לאו ענין קודם הוא אלא ככלל מצי תלות יחד לשון עד לא טרם (נאכניס) :
ומה שכתב עוד זה מוכיח רבה לומר עניוים דעניוים כמי מוכח דמלת טרם לשון עו לא הוא דח' לת ימוח הכי אלא מלת טרם לשון קודם
הוא ויכיה עששת סיכור הנקרא וכל שיה הסדה (חלו דו שפרונגן) טרם יכיה כחין (חיוסן דער פאר גוועזין) וכל עשש
הסדה

עמכי תקליא עד קרו לא צמח ארום לא צמחיר יי אלהים על ארעא ואיש לית למפלח ית אדמתא : ו געבן
יקרא תורו דחית מתחור כוכסי יקרא ומלי סיא בון אקניעוס וחדר סלוק בון ארעא דחית מתרא ומשקי ית כל אפי
אדמתא : ז וקרא יי אלהים ית אדם בתרו וצרו דבר עקרא מאמר בירא מקדשא ומארבעת רוחי עלמא נפחא

ירושלמי

ותור אדם נפש תמיה :

מקל מימי עלמא וקריה סומק שחים ותער וגופה בנחיריהו נשמתא
דחיי ותוות נשמתא בגופא דאדם לרום ממללא לצנהרות עיניו
ולביצתיה אודניו : ה ואתנציק במיקרא ביי אלהים גיגניקתא
מעדו לצדמיקא קדם ברית עולם וצפרי מקו ית אדם בר בריתא : ט ורבי יי אלהים מן אדמתא כל אילן דמרג
למיחמי וטב למיכל ואילן חייא בקציעות גיגניקתא רומיה כהלך
תמש מארו שגיו ואילן דאכלי פיריהו ידעין בין טב לביש :

ירושלמי

ואילן דערת כל מן דאמיל מיניה טפחש מן

ונתרא גפיק מעדו לצפוקתא ית גיגניקתא ומפסון מרפכש

זהו

באר דחובות דקדוקי רשי

הסדה (אלו קדוים) טרס ימח (דעד האט שון פאר גשפראנט) תיקשי היאך שייך כתיבת הטעם כילא המטיר וכו' אדרבה לפירוש
זה דכבר גדלו ונמחו לא הוצרכו למטר אלא ודאי מלת טרס לשון עד לא הו' וכיחוד הספוק כך הוא וכל שית הסדה (אלי דא שפראלונג)
טרס יהיה כארץ (דער איז נאך ניט גווען) וכל עשב הסדה (אונ' אלן דוקריוט) טרס ימח (דער האט נאך ניט גשפראנט) ושיך
שפיר כתיבת הטעם כילא המטיר כאלו יאמר מה טעם לא ימח עשום דעדין לא המטיר : (טו) רנה לומר גס מקאן מוכח דעלת ערם
לשון

מכלל יופי

טעמינא באחד מלשון המרום וכיון הוא והעד על אמיתת דבריהם ואכל
וכי לעולם :

דעין הדעת טוב ורע . אמרו המפרשים שהיה מרבה באכילתו
תאות המגל ונקרא כן מלשון והאדם ידע את חוה אשתו
וענין הספוק דעין הדעת דעת טוב ורע כילא יתא סמוך לעולם
אמר ה"א הידיעה וכיוצא בהרן הכרית והנכונה עולד הנכח
הארץ כנין וולתם :

פישתן . אמר הגאון שהוא יאמר גרסי' ויש אומרים שהוא
גאנני"ם הקובץ את כל ארץ יהודא ומיליה מוחסם
וכחול זה הכהן ימלא הוזהר יתון כעב דריק"ס שהוא גילום ונלחמו
גיתון סמוך לירושלים כעו שאמר והולדת יתונו חלגיתון ומדקל
אמרו שהוא טיב"ם שם סויה מוכרת המרנה מאד כי כן ענינו
רעים במרנה ענומה וכן אמרו דכותמו"ל שעיניו חרים וקליפ
ופוכב את כל ארץ ארמי"א והשלי"ה הוהר כרת הולך כתיב בכל
וכנס כיס ט"ף :

ח דיטע . ברגש חטיות : (מקדם) . פאת המורה נקרא מן
כמו שנקרא בגללו פאת המערב אמור ואחריו
וכן קדמת אשר : ט (בתוך הגן) כתרנומו בטעיעור
גנתאבי הדבר נשמר יותר כשהוא באמצע המקום מפני
שהדברים שהם סביבו יהיו כהומה לו והדבר החביב והנאהב
לאדם ישמנו בתוך הדברים האחרים כדי שיהיו לו חומרה
ומשמרת : (לארבעה ראשים) . פירוש תלקים כי
הדברים הנחלקים מן האחד יקראו ראשים כי כל אחד ראש
לעצמו אחר שנחלקו וכן בשאר הלשונות זה הענין ירוע .
ורבי יונה פירש גהרים גדולים ואין צורך יא שישון .
ענינו מן מלאכי ד ויצאתם ופשתם שרואא ענין רבו
והרגום

(טרס) . ענין המלה הזאת קדם : (א) (ואיד) . פירש
רבינוסעדיה ולא אידומלת אין עומדת במקום שניסוכן
פירושו כי לא היה בתחלת העולם לא אדם שירע ולא איד
שיעלה אלא ברא הקדוש ברוך הוא בטרוחיו הכל מתוקן ונכון
הוא זה הפירוש מכל אשר מפרשים בו : (ז) (ויצר) .
בשני יודין : (באפיו) . משפטו באנפיו והוא מבורר
ישעיה יב כי אנפת בי : (נשמת חיים) . עין בפרשת
בפרשה נח סימן ז' :

נשמת חיים . כאמר על נשמת האדם השכלית ולהיותה
א' כנוסא דעת הכחות קראה נשמת חיים שהיא כוללת
כל מיני החיים הנאמרים והרגש וההשכלה . או טעם חיים על
הנכללים שהם חיים וקיימים וכן השמה :

לנפש חיה . הראש"ע פירש שהלך האדם תוך כחות ולא
כתינות . ואלקום תרגם לרוח ממלא . והרמ"ן
כתב לנפש חיה חיה תמיד נלחית כלתי מתה ולא נפסדת .

וכספר הוהר תא חיי עס דעבד ברכש דהאק"ב"ה יתיב כיה נשמתא
קדישא לאחיותיה כעמלא ואיהו איתקדר כחוכתיה ואיתתפק
כפא דעצירת דאיתמר עלה תולא הארץ כפס חיה :

גן . הוא מחוזה האור והמונכרא כתכלית העונג
דשן ושמן טעם ה' להפאר וכתב הראש"ע שהוא תחת
קו השנה שלא יוסף היס ולא ירע כל ימות השנה :

עץ חיים . שייש חיים שומר הכריות וחמורה כסורה .
ויש אומרים שם אדם הראשון לא טעם לא היה מת
וכתב הרמ"א כי אינו דחוק כיון שהכל מוריס עין החיים היה מלאך
יניס מן המונע שטח לחותיו ואיכותיו ושיב תמורת היתך עד
שיתמיד כחיים ולא ימות כוה חמד האלילא שיהיה האדם נלחתי

מיחפרש ונהו לארבעה רישי נהרין : יא
 שום חד פישון הוא מקיף ית כל ארע חוילה
 דתמן דהבא : יב ודהבא דארעא ההיא טב
 תמן בדולחא ואבני בודלא : יג ושום
 נהרא תנינא ניהון הוא מקף ית כל ארע
 כוש : יד ושום נהרא תליתאה דיגלת הוא
 מהליך למדנחא דאתור ונהרא רביעאה הוא
 פרת : טו ודבריי אלהים ית אדם ואשרייה
 בנינמא דערן למפלחה ולמטרה : טז
 ופקיד יי אלהים על אדם למימר מכל אילן
 יניתא מיכל תיכול : יז ומאילן דאכלין
 פירוהי חכמין בין טב לביש לא תיכול מיניה
 ארי ביומא דתיכול מיניה מימת תמות : יח
 ואמר יי אלהים לא תמון דיהוי אדם בלחודוהי
 אעביד ליה סמך בקיבליה : יט וברא יי
 אלהים מן ארעא כל חיות ברוא וית כל
 עופא דשמיא ואייתי לות אדם למחוי מה
 יקרי ליה וכל דהוה קרי ליה אדם נפשא
 היחא הוא שמיא : כ וקרא אדם שמקן
 לכל בעירא ולעופא דשמיא ולכל חיות ברוא
 ולאדם לא אשכח סמך בקיבליה : כא וקרא

לארבעה ראשים : יא שם האחד פישון
 הוא הסבב את כל ארץ החוילה אשר שם
 הנהב : יב ונהב הארץ ההוא טוב שם
 הבדלח ואבן השהם : יג ושם הנהר
 השני ניהון הוא הסובב את כל ארץ כוש :
 יד ושם הנהר השלישי חקל הוא ההלך
 קדמת אשור ונהר הרביעי הוא פרת :
 טו ויקח יהוה אלהים את האדם וינחזו
 בגן עדן לעבדה ולשמרה : יז ויצו יהוה
 אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן
 אכל תאכל : יז ומעץ הדעת טוב ורע
 לא תאכל ממנו כי ביום אכלה ממנו מות
 תמות : יח ויאמר יהוה אלהים לא טוב
 היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו :
 יט ויצר יהוה אלהים מן האדמה כל חיות
 השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל
 האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא
 לו האדם נפש תיה הוא שמו : כ ויקרא
 האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים
 ולכל חית השדה ולאדם לא מצא עזר
 כנגדו : כא ויפל יהוה אלהים תרדמה

רשי

שלי

(יא) פישון הוא גילום כהר נזרי ועל שם שתינו ותברכין ועולין ומקין את הארץ נקרא פישון כמו וסכו כרסיו ד"א פישון שהוא ענדל פשתן
 שאחור אל חזרים (ישעיה יט) וכשו שכרי פשתים : (יג) גיהון סיהיה הולך יחמה והמיתו גדול ויהוד כמו (שמוה כא) כי יתא שמנח
 והולך והוזה : (יד) חקל שמימיו חדן וקלין פרת שמימיו כדן ורסין ומכר ית האדם כוש ואשור עדוין לא היו וכתב המקרא על שם
 הציד קדמת אשור למורתה של אשור : (טז) הוא פרת החשוב עכס כלם המוכר על שם א"י : (טז) ויקח לקחו כדברים נח וספתהו
 ליכנס (ב"ר) (יח) לא טוב היות וגו' (ב"ר) שלא יחמרו שמי השויות הן הקב"ה בעליונים יחידות וזו וזה כחחוננים וחיון ליו ג : עזר
 כנגדו וזה עזר לא וזה כנגדו להלחם : (יט) ויצר מן האדמה (חולין כ"ג) היא יצרה היא עשייה החזירה למעלה ויצא אלהים
 את חית הארץ ונוצר אלף כל ופירש שהעופות נברחומן הרקק לכו שאמר לויעלה מן המים ככרו יכלן חמר מן הארץ נכרו
 ועוד למדך כן ששעית יצרתן מידנו ביום הכיאים אל האדם לקרות להם שם ופכריי אנדה (ב"ר) יצרה וולסין רדיווכסו
 כיון (דברים כד) כי תזר חלפיר זכסמן תחת ידו זל אדם : וכל אשר יקרא לו האדם נפש תיה וכובר . פיסהוופיסהו כל
 נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמי לעולם : (כ) ולאדם לא מצא עזר : ויפיר ה אלהים הרדמה (ב"ר)
 כשהחין הכיון לכניו כל עין ומין זכר ונקבה חמר לכולסם כן זוג ולי חין כן זוג מיד ויכל : (כא) מצלעותיו . מצטריו
 ככו

טב לביש :

והני לארבעת רישי נהרין : יא שום הר פישון הוא דמקיף

ער על ארבע הינדקי דמקו בהבא : יב ובהבא דארעא סמיא דחיר פמן בידי לחא ואבגין טבין דבנרלין : יג ושום נהרא פנינא גיחון הוא דמקיף ית כל ארעא דברש : יד ושום נהרא הלייתארה דנגלת הוא דמסליך למינצח אתור

ירושלמי

והניב יי אלהים ית אדם ואשרייה בנינחא דעדן ויאצנא יתיה ללמחני פלח באיכותא ולקמטור י אעפיד ליה בר זוג בר גפיק ביה : ולקדם לא אשבח בר זוג בר גפיק ביה : על פו : שבוק גבר בירת קדמקא דאברי ואמוי :

נהרא דביעצה הוא פרת : טו ודבר יי אלהים ית אדם מן טורר פולחנא אחר דאתבריא מפקו ואשריה בנינחא דעדן למחני פלח באיכותא ולמנטר פקודהא : טז ופקיד יי אלהים על אדם לקימר טבל אילן גינניקתא מיבל תיכרל : יז ומאילן דאכלין פירוהי חקמין למינע בין טב לביש לא מיכול אצניה ארי ביוקא דמיכול חמי תיב קטורל : יח ואמר יי אלהים לא פקו דיהי אדם דמייך בלחורוהי אעפיד ליה איתא דתהי סמיך בקבליה : יט וברא יי אלהים מן אדמתא קל חנית ברא וית כל עופא דשמיא אייתי לנת אדם למיחמי מה יהי קרי ליה שום וכל דקרי ליה אדם נפשא מן תיקתא הוא שמיא : כ וקרא אדם שקמון לכל בעיךא ולכל עופא דשמיא ולכל חנית ברא ולקדם לא אשבח עד ששקא סמיך בקבליה : כא וקרא יי אלהים שינתא עמיקתא עלוי אדם

באר רחובות דקדוקי רשיי

ודמן

לשון עד לא הוא דאסיכיה מלת טרם לשון קודם תקעה טהרה דקאמר נטה לפרעה ידעתי כי טרם תיראון (איך הכננויטט איר כאט איך דער פאר גפארקטין) זה הוא נגד האמת כי בחמת עד הנה לא פחדו אלא נדלו מלת טרם לשון עד לא הוא וספיר קאמר מטה לפרעה ידעתי כי טרם תיראון (איך הכננויטט חיהר הט איך כחך ניט גפארקטין) ורחוביה קא משמע לן מידע הכדורים שכלב פרעה . (טז) רש"י ל' הודיעך כו' שני כללים כלל ראשונה א' כסוף תיבה משמשת כנוקם לנ"ד בתחילתה וכלל כתיב כלל דלותה ה"א א' תתחלק נס כן לפעמים לת"ו רמזיה להורות נס כן ענין הכניקות ולא כן עם האות הלמדמן ל' מורחו רומורש"י דהתי"ו כסוף מלת קדמת טהור היא תמורת ה"א כסוף תיבה העומדת ככל מקום תמורת למד בתחילתה והרי כאלו כתיב לקדם וכמלת של רומור רש"י כעבור

מכלל יופי

והרגום פרו פושו . ואפשר שנקרא הנהר ההוא כן לפי שמימיו רבים או מרובים ומגדלים יותר משאר הנהרים וכענין זה אמרו רבותינו ז"ל למה נקרא שטופרת שמימיו פרים ורבים חדקל שמימיו חרדים וקלים : (החזילה) על שם העתיד כי הוא אחר טבני עבר ביקטן ונקרא שם מוקמו על שמו וכן אח כל ארץ כוש (יב) (הכדולת) . היא אבן יקרה ואומרים שהיא אבן לבנה עגולה שנוקבין אותה ומחברים ממנה אבנים ועושים מהם ענק ולפי שמאבן אחת מהברולח לא יעשו שום מעשה ומלאכה לרוב קטנותה אלא שנוקבין אותה וסחברין אבן אל אבן כחוט עד שיעשה מהן ענק לפיכך לא אמרו ואבן הכדולח כמו שאמרו ואבן השמים שהיא אבן גדולה וגם היא לבנה וזכה ויעשו מימנה כלים למלכים הגדולים ועליה היו מפותחים שמות בני ישראל לרוב השיבותיה ונקיותיה מכל פסולת : (ואבן השם) : נקרא בערכי אל בלור"ר (יג) (גיחון) : נקרא כן לפי שהוא יוצא ומתפשט הרבה כי הוא נהר גדול כמו שאמר הסוכב את כל ארץ כוש מענין תהלים ככ ביאתה גוהי מבטן (טז) (לעברה ולשמרה) . ככני הנקבה רוצה לומר על האדמה שהגן נטוע בה או אמר כלשון נקבה על הגן כי יקרא גנה בהא

הנקבה ישעיה סא וכגנה זרועיה תצמיח : (יז) (ממנו) . אמר ממנו אחד שאמר ומעץ לתוספת באור ולהזק האזהרה או פירוש ממנו ממה שיוצא ממנו והוא הפרי : (יח) (עור) . אמר כן ע"פ האשה כי היא עוזרת האד' תמיד ומשמשתה וסלת כנגדו כלומר שתהיה לפניו ולעומתו תמיד לשרתו והכף לאמתת הדבר ככף ה"א ז' לט כהיום כמדבר יא כמתאוננים : (יט) (ויצר) כמשמעו ויש מפרשים אותו ענין אסיפת כמו עמוס' יוצר גבויה הוא ביור האיתן לכד ויור פא הפועל נעלמת מהמכתב . (מה יקרא לו) : מה שסיקרא לו : (וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה) . פירוש וכל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא

אוייה לט"ד לו מוסך עצמו שמו וכן יסוקאלט מקום ואחר עמו וענין הכתיוב וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו וכל שתוספת ביחור כמו ותפתח ותרחסו את הילד : טבעו . (כ) (ולאדם) . כלומר לעצמו וכן נראשית ד גשילמך : (כא) (חרדמה) היא השינה החזקה והרדמה יוחר משינה ושינה יותר מתנומה : מצלעותיו

על-האדם וישן ויפק אחרת מצלעתיו
 ויסגר בשר תחתנה : כב ויבן יהוה
 אלהים את-הצלע אשר-לקח מן-האדם
 לאשה ויבאה אל-האדם : כג ויאמר
 האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר
 מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה
 זאת : כד על-כן יעזב איש את-אביו ואת-
 אמו וידבק באשתו והיו לבשר אחד : כה
 והיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא
 יתבששו : א והנחש היה ערום מכל
 חית השדה אשר עשה יהוה אלהים ויאמר
 אל-האשה אף כי-אמר אלהים לא תאכלו
 מכל עץ הגן : ב ותאמר האשה אל-
 הנחש מפרי עץ-הגן נאכל : ג ומפרי
 העץ אשר בתוך-הגן אמר אלהים לא
 תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן-תמתון : ד
 ויאמר הנחש אל-האשה לא-מות תמתון :
 ה כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו
 ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב
 ורע : ו ותרא האשה כי טוב העץ למאכל

אלהים שינתא על-אדם ודמוך ונסיב חדא
 מעלעוהו ומליבסרא תחותה : כב ובנא
 אלהים ית-עילאה דנסיב מן-אדם לאיתתא
 ואתיה לות-אדם : כג ואמר אדם היא
 זימנא גרמא מגרמי ובסרא מבסרי לדא
 יתקרי אתתה ארי מבעלה נסיבא דא : כד
 על בן ישבוק נבר בית-משכבי אבוהי ואמיה
 וידבק באתתיה ויהון לביסרא חד : כה והו
 תרויהון ערטילאין אדם ואיתתיה ולא
 מתבלמין : א וחיונא הוה ערום מכל חיות
 ברא די עבד יי אלהים ואמר לאתתא בקושטא
 ארי-אמר יי לא תכלון מכל אילן גינתא : ב
 ואמרת איתתא לחיונא מפריי אילן גינתא
 ניכול : ג ומפרי אילנא די במציעות-גינתא
 אמר יי לא תכלון מיניה ולא תקרבון בית
 דילמא תמותון : ד ואמר חיונא לאיתתא
 לא-ממת תמותון : ה ארי גלי קדם-יי
 ארי ביזמא דתיכלון מיניה ויתפתחון עיניכון
 ויהון כרבובין חכמין בין-טב לביש : ו
 וחזר איתתא ארי טב אילנא למיכל וארי

וכי

רשי

איכו

כמו (שמות כו) וללגי המסכן וכו' שאמרנו (עירובין יז) שני פרופים נכראו : ויסגור - מקום החתך
 וישן ויקח - (עירובין יז) שלא יראה חתיכת הכסר שנוטנו נכראת ותכזה עליו : (כב) ויבן - ככתיב רחבה מלמטה וקצרת
 מלמעלה לקבל הולד כאומר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה שלא יכבד משאו על קירותיו : ויבן ארץ הצר'ע לאשה -
 להיות חסה כמו (שופטים ה) - ויעש אותה גדיעון לאסור להיות אסור - (ז) (כג) זאת הפעם - (יבמות ס"ג) מלמד שנתקדשה
 דעתו נחמה : לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו' - לשון נוסף על לשון מכלן שנכרח העולם כלשון הקדש (ב"ר) : (כד) על כן יעזוב
 איש - רום הקדש חומרת כן לאסור על בניית העריות (סנהדרין כ"ז) : לבשר א' - הולד מנר ע"י שניהם וסס כעשה כשרים אחד
 (שם כח) : (כה) ולא יתבוששו - שלא היו יודעים דרך צניעות להכתיב בין טוב לרע (ב"ר) ואע"פ שניתנה בו דעה לקרות לו שנות
 לאתנו בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע (ב"ר) : (א) והנחש היה ערום - מה ענין זה לכאן
 היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו כתנות עור וילביטם אלא למודך מליוו ענה קפץ הכחש עליהם ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש לעין
 כל ונתאוה להם : ערום מכל - לפי ערותו ונדולתו כיתה מכלתו ערום מכל ארור מכל (ב"ר) : אף כי אמר ונו' שמח אחר לכם
 לא תאכלו מכל וגו' - ואע"פ שראה אותם אוכלים עשאר פירות הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר בחזות העץ : (ג) ולא הגעו